

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) ● Μ. ΚΟΥΛΥΒΑ - ΚΑΡΑΛΕΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού 'Αρχείου Ζακύνθου ● Δ. ΛΟΥΛΕΣ: 'Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και ή Ρωσία ● Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετοικασία των 'Αθηναίων στην Πελοπόννησο και ή πρώτη φάση του εθνοπατρισμού τους (1688 - 1691) ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής άμισθας (1849 - 1857) ● ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΔΙΑ: 'Η έθιμική παράδοση στην ονοματοδοσία και ή Διαφωτισμός. Ένα παράδειγμα από την 'Αρχαία ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ: 'Εμμονική Τροχάνης. Ένας μέσος δάσκαλος του ΙΗ' αιώνα ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ: 'Η έφημερίδα «Καμπάνια», «όργανο των ελλήνων και «όν ντόπιων συμφορώντων», Μυτιλήνη 1923 - 24 ● Φ. ΗΛΙΟΥ: Δέκα εκδόσεις της τυπογραφίας Γκακλή με έπιμέλεια του έββα Γραβενίου ανά χρόνια. 1673-1674 ● ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΔΑΚΗ: 'Ο ρόλος της Διάσκεψης του Λονδίνου στην πτώση του Αύγουστίνου Καποδίστρια ● Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι έμπορικες συντροφίες στη Λευκάδα σύμφωνα με το 'Αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743) ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μεθιστορήματα, άγορά και παραγωγή του βιβλίου. Σέψεις γύρω από μία πληροφορία των μέσων του 19ου αιώνα ● Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Εκδόσεις των «'Ανδραγαθειών Μιχαήλ Βαβδόου» και ένας βιβλιοκατάλογος του Βορίου ● Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ: 'Ο Κερπής μελετητής του Bentham ● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Αποστολές βιβλίων στη βιβλιοθήκη της Χίου. Στοιχεία από την 'Αλληλογραφία 'Αδαμάντιου Κοραή και 'Αλέξανδρου Βασιλείου (1799-1817)

ΑΘΗΝΑ 1985

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΡΟΧΑΝΗΣ. ΕΝΑΣ ΜΕΣΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΑ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

doi: [10.12681/mnimon.333](https://doi.org/10.12681/mnimon.333)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΥΛΟΥΡΗ Χ. (1985). ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΡΟΧΑΝΗΣ. ΕΝΑΣ ΜΕΣΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 10, 202-211. <https://doi.org/10.12681/mnimon.333>

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΡΟΧΛΗΝΗΣ
ΕΝΑΣ ΜΕΣΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΑ

Στά 1775 γράφτηκε στη Σίφνο από ένα δάσκαλο της Κυνουρίας, τόν 'Εμμανουήλ Τροχάνη, ένα επικό ποίημα¹: 783 «Στίχοι 'Ηρωϊκοί εις τόν Οίκουμενικόν Πατριάρχην Σωφρόνιον, ἐν οἷς λεληθότως περιέχει καὶ ὅπως δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον». Στὸ γραμμένο σὲ δακτυλικὸ ἐξάμετρο ποίημα προτάσσονται ἐπιστολὴ καὶ ἐξάστιχο «ἠρωελεγεῖον» πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Σωφρόνιο Β' (1775-1780). Τὸ ὅλο ἔργο ἀποτελεῖ ἓνα χάρτινο τεῦχος 30 φύλλων (28,5 ἐκ. ὕψος × 20 ἐκ. πλάτος)². Ἡ μορφή του δίνει τὴν ἐντύπωση μαθηματαρίου: ἀραιὴ τοποθέτηση τῶν στίχων καὶ ἰδιόχειρα σχόλια στὰ περιθώρια. Προφανῶς ὁ Τροχάνης εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ μορφή τῶν μαθηματαρίων ποὺ κυκλοφοροῦσαν τότε γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Παρόλο ποὺ δὲ διακρίνεται γιὰ τὴν πρωτοτυπία του, τὸ ἔργο μπορεῖ νὰ μᾶς διαφωτίσει γιὰ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀφανῶν δασκάλων τῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων, αὐτῶν ποὺ δὲ δίδασκαν στίς μεγάλες σχολές καὶ ἀκαδημίες. Ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιά, ἀποτελεῖ μέτρο σύγκρισης καὶ τεκμήριο γιὰ τὸ μέσο πολιτισμικὸ ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς. Ἡ προσωπογράφηση τοῦ συγγραφέα του, τοῦ 'Εμμανουήλ Τροχάνη, εἶναι λοιπὸν χρήσιμη ἀκριβῶς μέσα στὴν ἴδια προοπτική.

* Εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Βλ. Σφυρόερα γιὰ τὴν καθοδήγησή του κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἔρευνας, καθὼς καὶ τὸν λέκτορα κ. Ι. Κ. Προμπονᾶ γιὰ τὴ συμβολή του στὴ φιλολογικὴ ἀνάλυση τοῦ ποιήματος τοῦ 'Εμμ. Τροχάνη.

1. «Ἐφίλοπονήθη ἐν τῇ νήσῳ Σίφνῳ κατὰ τὸ ἀποσ' ἔτος τὸ σωτήριον παρ' ἐμοῦ 'Εμμανουήλ Τροχάνη τοῦ Λάκωνος» (φ. 30).

2. Ἀνήκει στὰ χειρόγραφα τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως μὲ ἀρ. 339 (παλαιὰ ἀρίθμηση Κ. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1872, τ. Α', σ. 294) καὶ 452 (νέα ἀρίθμηση Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, Πετροῦπολη 1915, τ. Ε', σ. 16-17, ὅπου ὑπάρχει καὶ περιγραφή τοῦ ἔργου). Τὸ ἔργο περιγράφει ἐπίσης ὁ πρεσβ. Κωνσταντῖνος Μωραϊτάκης, «Συμπληρωματικὸς κατάλογος κωδίκων τοῦ ἐν Φαναρίῳ Κωνσταντινουπόλεως Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου» *Ὁρθοδοξία* 10 (1935) 330. Ἐξάλλου ὁ Θ. Κ. Βαγενᾶς στὸ ἔργο του *Ἱστορικὰ Τσακωνιάς καὶ Λεωνιδίου*, Ἀθήνα 1971, ἀφιερώνει ὁλόκληρο κεφάλαιο στὸν 'Εμμανουήλ Τροχάνη (σ. 199-202), ὅπου καὶ παραθέτει τὴν περιγραφή τοῦ Παπαδόπουλου - Κεραμέως (σ. 201). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ μόνη ὥς τώρα μελέτη γιὰ τὸν 'Εμμ. Τροχάνη. Ὁ καθηγητὴς Β. Βλ. Σφυρόερας σκόπευε ἐπίσης ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα. Βλ. «Θεοδῶρητος Σαλούφας καὶ ἄλλοι ἀρχιερεῖς Ρέοντος καὶ Πραστοῦ κατὰ τὸ ΙΗ' αἰ.». *Πελοποννησιακά Ζ'* (1969-70) 404 σημ. 1.

Ὁ Ἑμμανουὴλ Τροχάνης διήρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγιους - δασκάλους τοῦ β' μισοῦ τοῦ ΙΗ' αἰώνα. Ὁ ἴδιος ὑπογράφει ὡς «Λάκων», καταγόταν ὁμοῦ ἀπὸ τὸν Πραστὸ τῆς Τσακωνίδας (Κυνουρίας). Ἀνῆκε σὲ πλούσια καὶ μορφωμένη οἰκογένεια. Οἱ Τροχαναῖοι ἀναφέρονται ὡς πρόκριτοι τῆς περιοχῆς τους μαζί με ἄλλους στὸ ἀπομνημονεύματα τοῦ Χρυσανθόπουλου³, καθὼς καὶ ὡς «τίμιοι ἄρχοντες» σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1711 ἐντοιχισμένη στὴ μονὴ Ὁρθοκωστῆς⁴. Φαίνεται πὼς ἡ οἰκογένεια ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΗ' αἱ. διέθετε ἀρκετὴ περιουσία ὥστε νὰ χρηματοδοτεῖ ἀνακαινιστικὲς ἐργασίες σὲ μονὲς τῆς περιοχῆς⁵. Ὁ Deffner ἄλλωστε τὴ θεωρεῖ ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ παλαιὰ καὶ ὀνομαστὲς τσακωνικὲς οἰκογένειες⁶. Ἀργότερα, στὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21, μέλη τῆς οἰκογένειας θὰ ἀγωνισθοῦν καὶ θὰ ἐνισχύσουν οἰκονομικὰ τὸν Ἀγώνα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀναγνώστη Τροχάνη ποὺ συνεργαζόταν σὲ ναυτιλιακὲς ἐπιχειρήσεις μετὰ τὸν Χατζηπαναγιώτη στὸ Λεωνίδι⁷ καὶ πρόσφερε στὸν Ἀγώνα 23.209 γρόσια⁸.

Ἡ οἰκογενειακὴ αὐτὴ παράδοση φαίνεται λοιπὸν πὼς δημιούργησε καὶ γιὰ τὸν Ἑμμανουὴλ Τροχάνη τὶς εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ καλύτερη μόρφωση. Σὲ ἔγγραφο ποὺ ἔχουν ἤδη ἐκδοθεῖ, τὸν συναντᾶμε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς 19 Μαΐου 1753, ὅταν συντάσσει καὶ ὑπογράφει ὡς μάρτυρας ἕνα δικαιοπρακτικὸ ἔγγραφο⁹. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ἐνῶ

3. Καλ. Καλλούτσης, *Κυνουριακά*, Ἀθήνα 1930, σ. 58.

4. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή βλ. Γιάννης Κούσκουνας, «Ἡ μονὴ Ὁρθοκωστῆς», *Κυνουριακὴ Ἐπιθεώρηση*, Α' τευχ. 6 (Δεκ. 1937, Φεβρ. 1938), 177-180. Ἐπίσης Μ. Deffner, «Drei Zaconische Heiratsprotocollen», *Archiv für mittellund neugriechische Philologie* τ. I, Ἀθήνα 1880, σ. 180.

5. Παρόμοιες μετὰ τῆς μονῆς Ὁρθοκωστῆς ἀνακαινιστικὲς ἐργασίες ἀναφέρονται καὶ στὴ μονὴ Ἐλώνης. Βλ. Γ. Ν. Δεληγιάννης, «Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ἐλώνης», *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας*, 10 τευχ. Δ' (1929), 91. Ἐπίσης ἡ μονὴ τοῦ Ἐγκλειστοῦριου — σύμφωνα μετὰ παράδοση ποὺ ὑπάρχει — κτίστηκε τὸ 1700 ἀπὸ τὸν καπετὰν Κωνσταντῆ Τροχάνη καὶ τὸν Ἰωάννη Μετερτίκα. Βλ. Τ. Γριτσόπουλος, «Χριστιανικὰ Μνημεῖα Πραστοῦ», *Πελοποννησιακά*, IB' (1977), 194.

6. Μ. Deffner, *δ.π.*, σ. 180.

7. Β. Κρεμμυδάς, *Ἀρχεῖο Χατζηπαναγιώτη*, τ. Α' (*Χατζηπαναγιώτης - Πολίτης*), Ἀθήνα 1973, σ. 15, 20, 44, 50, 110, 140, 141, 162. Ὁ Κρεμμυδάς θεωρεῖ τὸν Ἀναγν. Τροχάνη ὡς ἕνα ἀπὸ τοὺς πλουσιότερους Πελοποννήσιους.

8. Βλ. Καλ. Καλλούτσης, *δ.π.*, σ. 69. Ἐπίσης φάκελλος «Ἀναγνώστης Τροχάνης», Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, καὶ Στεφ. Ι. Μακρυμύχας, «Τσακωνικά προικοσύμφωνα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἱ.», *Πελοποννησιακά*, Η' (1971), 395. Ἐπιπλέον ἀνέκδοτα ναυτιλιακὰ ἔγγραφα, διαφωτιστικὰ γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ Λεωνιδίου μετὰ τὸ Αἰγαῖο καὶ κυρίως τὶς Σπέτσες, βρίσκονται στὴν κατοχὴ τῆς οἰκογένειας Τροχάνη.

9. Τ. Γριτσόπουλος, «Ἡ κατὰ τὴν Κυνουρίαν μονὴ τῆς Παλαιοπαναγίδας, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἀρκαδικὴν ἱστορίαν», *Θεολογία*, 22 (1951) 479 σημ. 3.

σ' αὐτὸ τὸ ἔγγραφο ὑπογράφει ὡς Μανόλης Γεωργίου Τρουχάνης, σὲ ἄλλο ἔγγραφο τῆς 1ης Αὐγούστου 1758 ὑπογράφει ὡς Τροχάνης¹⁰. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ παρατηρεῖται στὰ ὀνόματα ὅλης τῆς οἰκογένειας, ποὺ ἀπὸ Τρουχάνηδες γίνονται Τροχάνηδες. Τὴ μεταβολὴ ἐπισήμανε ὁ Deffner, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι ὁ Ἐμμ. Τροχάνης ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἔγραψε τὸ ὄνομά του μὲ «ο» ἀντὶ «ου», ἐπειδὴ προφανῶς θεωροῦσε ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξη «τροχός»¹¹.

Ἴσως ἡ μεταβολὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἄγνωστη ὥς τώρα μαθητεία τοῦ Τροχάνη στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή, ἡ ὁποία τοποθετεῖται ἀκριβῶς σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Ἡ πληροφορία προκύπτει μόνο ἀπὸ τὸ ἔργο του «Στίχοι Ἡρωϊκοί», ὅπου διηγεῖται τὴ μετάβαση, τὴν παραμονὴ καὶ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὸν Ἄθω (στ. 515-533). Ἐδῶ ἀναφέρει καὶ τὴ μαθητεία του κοντὰ στὸν Εὐγένιο Βούλγαρη, ποὺ δίδασκε ἐκεῖνο τὸ διάστημα στὴν Ἀθωνιάδα. Ἀλλὰ ὁ Τροχάνης δὲ στάθηκε ἱκανὸς ν' ἀντέξει τὶς στερεῖσεις καὶ τὶς κακουχίες τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς. Ἡ φτώχεια, «σπουδῆς ἀντίπαλος» κατὰ τὴν ἔκφραση του, καὶ ἡ ἀρρώστια τὸν ἀνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του τὸν Πραστό. Ἡ ἐπιστροφὴ αὐτὴ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ὅπωςδήποτε πρὶν τὸ 1758 ἢ ἔστω σὲς ἀρχὲς αὐτῆς τῆς χρονιάς¹². Μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ Τροχάνη συμφωνεῖ καὶ ἡ πληροφορία ὅτι γύρω στὰ 2/3 τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς ἦταν ἄποροι κι ὅτι ἀρκετοί, «ἐγγὺς τῶν ἱεσσαράκοντων», βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ ἀποχωρήσουν¹³. Γιὰ τὴν πενία του θὰ μιλήσει ὁ Τροχάνης ἄλλες δύο φορὲς μέσα στὸ ἔργο του. Κατὰ τὴν ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς βέβαια, πλοῦτος καὶ σοφία δὲ συμβιβάζονται. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ «δυστήνου σοφοῦ» ποὺ ὁ ἴδιος δίνει: περιπλανιέται φτωχὸς καὶ πειναλέος σὰ ζητιάνος, χωρὶς καμιά ἀμοιβή (στ. 751-764).

Μετὰ τὸ 1760 βρίσκουμε τὸν Ἐμμ. Τροχάνη δάσκαλο στὸν Πραστό. Ἀπὸ ἐδῶ θὰ φύγει ἀνάμεσα στὰ 1770 καὶ 1775 γιὰ νὰ πάει στὴ Σίφνο. Ἡ μετάβαση αὐτὴ ἐρμηνεύτηκε ὡς φυγὴ ἐξαιτίας τῆς ἀνάμειξής του στὰ Ὀρλωφικά¹⁴. Στὸ ποίημά του δὲν ἀναφέρει τίποτα γιὰ τέτοιου εἶδους

10. Ἰωάννα Γιανναροπούλου, «Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα ἐκ τῆς μονῆς Ρεοντινοῦ», *Πελοποννησιακά*, Η' (1971), 218, ἀρ. ἐγγράφου 23.

11. M. Deffner, *δ.π.*, σ. 181.

12. Ἐφόσον τὸν Αὐγούστο 1758 ὑπογράφει ὡς μάρτυρας στὸν Πραστό (βλ. παρὰπάνω σημ. 10).

13. Ἀλκης Ἀγγέλου, «Τὸ χρονικὸ τῆς Ἀθωνιάδος», *Νέα Ἑστία*, Χριστοῦγεννα 1963, σ. 97. Πβ. Ἐπίσης κώδικα 2952 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (*Ἱκετηρία* ὡς ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς, σ. 150).

14. Θ. Κ. Βαγενᾶς, *δ.π.*, σ. 200. Μὲ τὰ Ὀρλωφικά συνδέουν ἐπίσης τὴν ἀναχώρησή τοῦ Τροχάνη ὁ Φ. Κουκούλης, «Τὰ Σχολεῖα τῆς Κυνουρίας κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ

δράση. Πάντως ἀκόμα κι ἂν ὁ ἴδιος δὲν ἀνέλαβε ἐπαναστατική δράση, ἦταν γενικότερη ἡ ἀναστάτωση στὴν Πελοπόννησο μετὰ τὰ Ὁρλωφικά καὶ πολλοὶ ἔφυγαν τότε στὰ νησιά. Στὴ Σχολὴ τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου τῆς Σίφνου θὰ διδάξει γιὰ μιὰ δεκαετία (1775-1785)¹⁵. Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιστρέψει στὸν Πραστὸ γιὰ νὰ διδάξει μέχρι τὸ 1800¹⁶, ποὺ φαίνεται πὼς εἶναι καὶ ἡ χρονιά τοῦ θανάτου του¹⁷.

Ἔργα τοῦ Τροχάνη εἶναι ἐπίσης δύο ἔμμετρες ἐπιγραφές ἐντοιχισμένες σε ναοὺς τῆς Κυνourίας. Ἡ πρώτη (τοῦ 1762) βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Ν. πύλη τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στὸν Πραστό¹⁸:

ΕΥΜΕΝΕΤΕΙΡΑ ΑΝΑΣΣΑ
ΤΕΟΙΣ ΠΡΟΠΟΛΟΙΣΙΝ Ο
ΠΑΣΕ ΔΩΡΑ ΠΡΟΣΕΡΧΟΜΕΝΟΙΣ
ΟΛΒΙΑ Ω ΤΕΜΕΝΕΙ ΤΕΥΞΑΝ

ΙΘ' αἰ.», Ἐθνη, ΛΘ' (1927), 106 καὶ ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, 1936, τ. Α', σ. 310, ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὸν Κουκουλέ. Ἀκόμη ὁ Τ. Γριτσόπουλος, «Ἡ Πελοποννησιακὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωση», *Πρακτικά Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Α' τόμου, Ἀθήνα 1981 - 82, 274.

15. Γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Τροχάνη στὴ Σίφνο ἀναφέρουν ὅλοι ὅσοι ἔχουν γράψει γι' αὐτόν, ἂν καὶ μὲ ἀρκετὲς ἀνακρίβειες. Εἰδικότερα βλ. Κ. Γκιών, *Ἱστορία τῆς νήσου Σίφνου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, μετὰ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς μεταλλείων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου*, Σύρος 1876. Σ. Συμεωνίδης, «Τὰ γράμματα στὸ νησί τῆς Σίφνου (1650-1833)», ἀνάτυπον ἐκ τῆς ἐφημ. *Κυκλαδικῶν Φῶς*, Πειραιᾶς 1962, καὶ Κ. Ναυπλιώτης, *Κυκλαδικὰ ἤτοι συλλογὴ σημειωμάτων περὶ Κυκλάδων καὶ Κυκλαδιτῶν*, Ἀθήνα 1930.

16. Βλ. «Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀναγνώστη Κοντάκη», *Κυνοουριακὴ Ἐπιθεώρηση*, Α' τεύχ. 1 (Δεκ. 1936), 9-10. Στὸ «Σημειωματᾶριο τοῦ Ἀγωνιστοῦ» ποὺ δημοσίευσε ὁ Δ. Καμπούρογλου στὴν *Ἐστία* (21.4.1914) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τροχάνης δίδαξε στὸν Πραστὸ τὰ χρόνια 1790-1800. Ἄς σημειωθεῖ συμπληρωματικὰ ὅτι καὶ ὁ Villoison ἀναφέρει τὸ 1788 κάποιο «διδάσκαλο» στὸν Πραστὸ ποὺ φαίνεται πὼς εἶναι ὁ Τροχάνης. (Ὁμήρου Ἰλιάς σὺν τοῖς σχολίοις. *Homeri Ilias ad veteris codicis Veneti fidem recensita. Scholia in eam antiquissima ex eodem codice aliisque nunc primum edidit cum asteriscis, obeliscis aliisque signis criticis Joh. Baptistae Caspar d' Anse de Villoison*, Venetiis, typis et sumptibus Fratrum Coleti, 1788, σ. XLIX).

17. «σχολαρχῶν ἐκεῖσε μέχρι τῆς ἀποβιώσεώς του» (Ἀμβρ. Φραντζῆς, *Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, τ. Ι, 1839, σ. 83). Ὡς μάρτυς υπογράφει ὁ «διδάσκαλος Ἑμμανουὴλ Τροχάνης» σὲ ἔγγραφο ἀπὸ τὴ μονὴ Ὁρθοκοστᾶς (15 Αὐγούστου 1796). Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ χρονικὰ τελευταία γνωστὴ μαρτυρία γι' αὐτόν ΕΒΕ Α 10562).

18. Παραθέτω τὴν ἀνάγνωση τοῦ Τ. Γριτσόπουλου, «Χριστιανικὰ μνημεῖα Πραστοῦ», *Πελοποννησιακά*, ΙΒ' (1977), 183, ἡ ὁποία δὲ συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Γ. Θ. Παπαγεωργίου, *Ἡ ἱστορία τοῦ Πραστοῦ*, Ἀθήνα 1970, σ. 89. Τὴν ἀνάγνωση τοῦ Παπαγεωργίου χρησιμοποιοῦ ὁ Στ. Ι. Μακρυμύχαλος, *δ.π.*, σ. 393 καὶ ὁ Θ. Κ. Βαγενᾶς *δ. π.*, σ. 201.

ΟΠΕΡ ΠΡΑΣΟΥ ΝΑΟΣ ΗΡΕ ΣΕ ΔΑ
ΠΑΝΗΣΙΝ ΣΠΟΥΔΗ ΗΔΕ ΠΟΝΩ
ΕΙΝΕΚΑ ΜΝΗΜΟΣΥΝΗΣ
ΕΥ ΤΕ ΡΕΟΝΤΟΣ ΕΗΝ ΔΙΕΠΩΝ
ΚΛΘΕΔΡΗΝ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ
ΠΟΙΗΤΗΣ Δ' ΕΠΕΩΝ ΕΜΜΑ
ΝΟΗΛ ΤΡΟΧΑΝΗΣ ΑΨΕΒ'
ΕΠΙΣΑΤΟΥ ΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή (τοῦ 1795) βρίσκεται στὸ ναὸ τῆς Ἀγ. Κυριακῆς τοῦ Λεωνιδίου, ἡ ὁποία — ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο — ἔχει μεταφερθεῖ στὸ Λεωνίδιο ἀπὸ ἐκκλησία τοῦ Πραστοῦ¹⁹:

† ΤΟΝΔΕ ΝΕΩΝ ΠΡΑΣΟΥ ΝΑΕΤΑΙ ΑΝΕΚΑΙ
ΝΙΣΑΝ ΩΔΕ, ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΑΓΙΗΣ ΣΗΜΑ
ΘΕΟΦΡΟΣΥΝΗΣ. ΜΝΩΕΟ ΤΩΝΔΕ ΘΕΟΥ
ΛΟΓΕ ΔΜΩΩΝ ΚΟΣΜΟΔΟΜΗΤΟΡ,
ΣΕΥ ΕΝΙ ΚΟΙΡΑΝΙΗ ΛΑΜΠΡΑ ΕΛΕΥ
ΣΟΜΕΝΟΣ. ΕΚΤΙΣΘΗ ΜΕΝ ΟΥΤΟΣ Ο ΠΕΡΙΚΛΥΤΟΣ ΝΑΟΣ
ΕΠΙ ΘΕΟΔΩΡΤΟΥ ΡΕΟΝΤΟΣ, ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗ
ΡΙΩ ΑΨΕ' - ΙΟΥΛΙΟΥ ΙΓ'
ΗΝ Δ' ΕΠΙΣΑΤΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΘΕΟΔΩ
ΡΟΣ ΣΚΑΡΜΠΟΥΝΗΣ
ΠΟΙΗΤΗΣ Δ' ΕΠΕΩΝ ΕΜΜΑ
ΝΟΗΛ ΤΡΟΧΑΝΗΣ.

Στὸν Τροχάνη ἀποδίδεται ἐπίσης καὶ μιὰ τρίτη ἐπιγραφή σὲ βρύση. τῆς κεντρικῆς πλατείας τοῦ Πραστοῦ²⁰. Ἡ πατρότητα ὅμως τῆς ἐπιγραφῆς μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἀφοῦ ἔχει γραφεῖ τὸ 1738, δεκαῆξι δηλ. ὁλόκληρα χρόνια πρὶν τῇ μετάβαση τοῦ Τροχάνη στὸν Ἄθω.

Τὸ κύριο ἔργο τοῦ Τροχάνη εἶναι τὸ πολὺστίχο ποίημά του πρὸς τὸν πατριάρχη Σωφρόνιο. Ὡς πρὸς τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο, τὸ ἔργο δὲν ἔχει — ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε — καμιὰ πρωτοτυπία. Πέρα ἀπὸ μιὰ ὀλοφάνερη προσπάθεια γιὰ ἐπιτήδευση πνεύματος, ποὺ ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο τῶν περισσότερων συγχρόνων του συγγραφέων, ὁ Τροχάνης φαίνεται νὰ θέλει νὰ παρουσιάσει σ' αὐτὸ τὸ ποίημα ὅλες του τίς γνώσεις καὶ νὰ προκαλέσει τὸ θαυμασμὸ τοῦ ἀναγνώστη. Ὁ χαρακτήρας τοῦ ἔργου του εἶναι περιγραφικὸς καὶ διδακτικὸς. Ὁ ἴδιος γράφει ὅτι «τέχνης καὶ σκέψεως ταυτὶ τὰ ἔπη λνήρμοσε ποδηγέτην ἔχων εἰς μὲν τὰς λέξεις καὶ τοῦ μέτρου τὸ ὕφος τὸν κορυφαῖον τῶν ποιητῶν Ὅμηρον, τὸν δὲ νοῦν τὴν ἀλή-

19. Β. Βλ. Σφυρόερας, ὁ.π., σ. 403 καὶ Θ.Κ. Βαγενάς, ὁ.π., σ. 201-2, ὅπου ὅμως γράφει ΑΨΩΕ' ἀντὶ ΑΨΖΕ'.

20. Deffner, ὁ.π., σ. 181. Μ. Τσάκωνας, «Ἡ ὕδρευση τοῦ Πραστοῦ», *Χρονικά Τσακωνων*, Δ' (1974), 102, Τ. Γριτσόπουλος, ὁ.π., (βλ. παραπάνω σημ. 5, 9, 14).

θειαν». Οἱ δύο κύριες πηγές τοῦ ἔργου του φαίνεται πὼς εἶναι πράγματι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Σολομῶν. Ὁ Τροχάνης εἶναι καλὸς γνώστης καὶ χειριστὴς τῆς ὁμηρικῆς γλώσσας. Ἡ μίμηση ὁμῶς τοῦ Ὁμήρου σημαίνει τὶς περισσότερες φορές ἀπλὴ ἀντιγραφή ὁμηρικῶν ἐκφράσεων καὶ στίχων²¹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπὶ κληση στὴ μούσα στὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος καὶ ἡ χρῆση στερεότυπων ἐκφράσεων τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν²². Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ λεξιλόγιό τοῦ Τροχάνη δὲν εἶναι ἀμιγῶς ὁμηρικό· σημαντικὸς εἶναι ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν λέξεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας. Ὡς πρὸς τὸ μέτρο, ἡ χρῆση τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου εἶναι ἀρκετὰ σωστή. Λάθη φυσικὰ ὑπάρχουν, εἶναι ὁμῶς ἐλάχιστα.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου ἔχει ὡς ἀφετηρία του τὴ Σοφία Σολομῶντος. Ὁ Τροχάνης χρησιμοποιεῖ τὰ βασικὰ νοήματα τοῦ Σολομῶντος «παρὰ φρασθέντα εἰς ἐποποιῖαν» (σχόλ. στοὺς στ. 12-25) καὶ ἐμπλουτισμένα μὲ τὶς προσωπικὲς του γνώσεις, καρπὸ τῆς παραμονῆς του στὸν Ἄθω. Ὑμνεῖ λοιπὸν τὴ σοφία, ἡ ὁποία εἶναι ἡ «δέσποινα πουλυέραστος» τοῦ πατριάρχου Σωφρόνιου. Ἀκολουθώντας πιστὰ τὸν Σολομῶντα, συγκρίνει τὴ σοφία μὲ τὸν ἥλιο, τὴ σελήνη, τ' ἀστέρια, μὲ τὰ ἐπίγεια ἀξιώματα καὶ τὸν πλοῦτο, μὲ τὰ πολύτιμα μέταλλα καὶ τοὺς πολύτιμους λίθους²³, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ δέντρα καὶ τὰ ἐδῶδη φυτά. Αὐτὲς οἱ συγκρίσεις τοῦ δίνουν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξει τὶς γνώσεις του γιὰ τοὺς πολύτιμους λίθους καὶ τὰ φυτά, καὶ μάλιστα γιὰ τὶς θεραπευτικὰς τοὺς ιδιότητες. Ἡ αὐξησις τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὶς φυσικὰς ἐπιστῆμες, τὴν ἱατρικὴ καὶ τὴ γεωγραφία ποὺ διαφαίνεται στὴ συγγραφικὴ δραστηριότητα τῆς περιόδου²⁴ μπορεῖ ν' ἀνιχνευθεῖ σὲ μικρότερο βαθμὸ ἴσως καὶ στὸ ἔργο τοῦ Τροχάνη. Ὡς ἐκδήλωσις ἑνὸς τέτοιου ἐνδιαφέροντος θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τόσο τὸ πείραμα μὲ ἀμιάντο ποὺ ἀναφέρει πὼς ὁ ἴδιος ἔκανε (σχόλ. στὸν στ. 338), ὅσο καὶ ἡ ἀπαρίθμηση τῶν λαῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (στ. 416-457), ποὺ θυμίζει βέβαια κατὰ κάποιον τρόπο καὶ τὸν περίφημο «Κατάλογο τῶν νεῶν» στὸ Β τῆς Ἰλιάδας. Ἕνα δεύτερο σημαντικό στοιχεῖο ἀπὸ τὴ Σοφία Σολομῶντος εἶναι ἡ συνάντησις τοῦ πατριάρχου Σωφρόνιου μὲ τὴ σοφία, ὁ ὁποῖος «ἤράσθη τε λίην θηητοῦ κάλλεος αὐτῆς» (στ. 142) καὶ «ἐ-

21. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ ὁρισμένα παραδείγματα σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὸ ὁμηρικὸ κείμενο : ἐπὶ γῆραος οὐδῶ (στ. 163 : X 60, ο 348), τριγλῶχινι οἰστώ (στ. 195 : E 393), πυρὸς αἰθομένοιο (στ. 81 : Z 182), ἄχος αἰνόν (στ. 77 : Δ 169), μαλερὸν πῦρ (στ. 339 : στὸν Ὅμηρο τὸ «μαλερὸν» εἶναι πάντα ἐπίθετο τοῦ πυρὸς) κ.ά. Ἐπίσης οἱ στίχοι 341 καὶ 735-7 ἀποτελοῦν ἀντιγραφή τῶν ὁμηρικῶν E 488 καὶ B 87-89 ἀντίστοιχα.

22. π.χ. «ἔπη ἡμερόεντα προσηύδα» (στ. 156) καὶ «τὸνδ' ἀπαμβιβομένη προσέφη» (στ. 160).

23. Σοφία Σολομῶντος, κεφ. Ζ'.

24. Βλ. σχετικὰ Γιάννη Καρᾶ, *Οἱ φυσικὰς θετικὰς ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ 18ο αἰώνα*, Ἀθήνα 1977.

μάτευσε λαβεῖν περικαλλέα νόμφην»²⁵. Ἡ σοφία γίνεται γιὰ τὸν πατριάρχη ἡ ἰδανικὴ σύζυγος.

Ἡ δευτέρα συνιστώσα τοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος εἶναι ἱστορικὴ : ἡ δράση τοῦ Σωφρόνιου μέχρι νὰ γίνει πατριάρχης Κωνσταντινούπολης (1775). Ὅπως γράφει στὴν ἐπιστολὴ του, ποὺ προτάσσεται στὸ ποίημα, ὁ Τροχάνης δὲν ἔχει ἄμεση ἀντίληψη αὐτῶν τῶν γεγονότων, ἀλλὰ στηρίζεται σὲ πληροφορίες ποὺ πῆρε ἀπὸ τρίτους. Τὰ στοιχεῖα ὅμως ποὺ δίνει εἶναι — τοῦλάχιστον στὸ βαθμὸ ποὺ μποροῦν νὰ ἐλεγχθοῦν — ἀρκετὰ ἀκριβή.

Καταγόμενος ἀπὸ τὴ Χαλυβώνα (Χαλέπι) τῆς Συρίας²⁶, ὁ Σωφρόνιος διδάχθηκε τὰ ἐγκύκλια γράμματα στὰ Ἱεροσόλυμα, στὴ σχολὴ τοῦ Ἰάκωβου Πάτμιου, ἡ ὁποία ἰδρύθηκε τὸ 1737²⁷. Στὴ συνέχεια γίνεται ἐπίσκοπος στὴν πατρίδα του, ὅπου ἀγωνίζεται κατὰ τῶν καθολικῶν, οἱ ὁποῖοι τελικὰ ἐπιτυγχάνουν τὴ φυλάκισή του. Ἀπελευθερώνεται ὅμως ἀπὸ τὰ δεσμά του καὶ διαφεύγει μὲ πλοῖο στὴν Πάτμο. Χάρη στὴ δράση του ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας ἐκλέγεται μητροπολίτης Πτολεμαίδας. Τότε ταξιδεύει καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου κηρύττει τὸ λόγο τοῦ εὐαγγελίου. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἐφραίμ ἀνακηρύσσεται διάδοχός του καὶ πέντε σχεδὸν χρόνια ἀργότερα ἀνεβαίνει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ Τροχάνης ὑμνεῖ ἰδιαίτερα τὴ ρητορικὴ ἱκανότητα τοῦ Σωφρόνιου²⁸. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι, γιὰ νὰ εἶναι τὸ κήρυγμά του προσιτὸ σὲ ὅλους, δίδασκε σὲ τουρκικὴ γλῶσσα, τῆς ὁποίας ἦταν ἄριστος κάτοχος. «Μεῖλιχον, εὐπρόσιτον, καὶ ἐνηῆ, καὶ εἰρηναῖον» τὸν χαρακτηρίζει ὁ Τροχάνης. Εὐχεται μάλιστα ὁ θάνατος νὰ τὸν βρεῖ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἔχει ὑπόψη του ἔξι προηγούμενους πατριάρχες, ποὺ ὅλοι — ἐξαιτίας τῶν συνεχῶν ἐρίδων σίτους κόλπους τῆς Ἐκκλησίας —

25. *Σοφία Σολομῶντος* κεφ. η'.

26. Ὁ Τροχάνης δὲν ἀναφέρει ποῖα ἦταν ἡ πατρίδα τοῦ Σωφρόνιου. Ὁ Σέργιος Μακρῶς («Υπομνήματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας» στοῦ Κ. Σαθα, *δ.π.*, τ. Γ', σ. 321) λέει ὅτι καταγόταν «ἐκ τινος κώμης τῶν περιοίκων τῆς Δαμασκοῦ». Ὁ Ἀθ. Κομνηνός-Ψηλάντης γράφει : «τοῦτου πατρὶς ἦν τὸ ἐν τῇ Εὐφρατῆσίᾳ τῆς Συρίας Κιλίσι, κείμενον παρὰ τῷ Χαλέπι» (*Τὰ Μετὰ τὴν Ἀλωσιν*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 619). Πατρίδα του πάντως θεωρεῖται τὸ Χαλέπι (πβ. Παν. Γ. Νικολόπουλος, «Σωφρόνιος Ε' Ἱεροσολύμων - Β' Κων/πόλεως», *Θρησκ. καὶ Ἱθ.* Ἐγκυκλοπαιδεία, τ. 11, Ἀθήνα 1967, σσ. 645-646, ἐπίσης, Μαξίμου τοῦ Συμαίου, «Οἱ ἀπὸ τῆς Ἐκτῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου Πατριάρχαι τῆς Ἱερουσαλὴμ ἄχρις ἔτους 1810ου», στοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *δ.π.* Γ', 131).

27. Νικ. Α. Φορόπουλος, «Ἰάκωβος Πάτμιος», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἱστορικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 6, Ἀθήνα 1965, σσ. 643-645.

28. Τὴ ρητορικὴ ἱκανότητα τοῦ πατριάρχου Σωφρόνιου ἐξαίρει καὶ ὁ Σέργιος Μακρῶς, *δ.π.*, σ. 301, 316, 321.

καθαιρέθηκαν καὶ ἐξορίστηκαν καὶ κανένας τους δὲν πέθανε στὸ θρόνο. Κατὰ σύμπτωση, ὁ Σωφρόνιος θὰ εἶναι ὁ πρῶτος, μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ποὺ θὰ πεθάνει ὡς πατριάρχης Κωνσταντινούπολης τὸ 1780.

Φαίνεται λοιπὸν πῶς τὸ «ὀπως δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον», ποὺ ἀποτελεῖ τὴ διδασκτικὴ ὄψη τοῦ ποιήματος, ἔχει ὡς ἀφετηρία τὶς ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων γιὰ οἰκονομικὰ κυρίως ζητήματα, δηλ. γιὰ τὸ ποιὸς θὰ νέμεται τὶς πλουσιότερες ἐπαρχίες. Ἐξαιτίας τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος, ἄλλωστε, ὁ Σωφρόνιος ἀρνήθηκε ἀρχικὰ τὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης, παρὰ τὴν ὁμόφωνη ἐκλογὴ τοῦ ἀπὸ τῆ συνέδο, γιατί γνῶριζε «ὡς μεγάλης πνυκὸς ἄστατος εἶαξ». Ὁ Τροχάνης καταδικάζει τοὺς «φαύλους νομῆς», ποὺ κοιτάζουν μόνο τὸ συμφέρον τους καὶ ἐκμεταλλεύονται τὸ ποίμνιό τους. Οἱ ἐπίσκοποι δὲν πρέπει νὰ ἐπιβουλεύονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ νὰ φιλονικοῦν ἀλλὰ νὰ εἶναι παράδειγμα τοῦ καλοῦ γιὰ τὸ λαό. Καθῆκον τοῦ ἐπισκόπου δὲν εἶναι μόνο νὰ κηρύσσει τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ μὲ πράξεις νὰ ἐπικυρώνει τὰ λόγια του. Ὁ ἐπίσκοπος πρέπει νὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ βιοτικὰ «μελήματα καὶ περισπασμοὺς» καὶ νὰ ἀγρυπνεῖ γιὰ τὸ ποίμνιό του, τρέφοντας ἔρωτα πρὸς τὴ νύμφη του, δηλ. τὴν ἐκκλησία του (σχόλ. στοὺς στ. 686-7). Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς τοῦ Τροχάνη ἔχουν περισσότερο στηλιτευτικὸ παρὰ διδασκτικὸ χαρακτήρα. Καὶ δημιουργεῖται τὸ ἐρώτημα μήπως μέσα σ' αὐτὰ τὰ λόγια θὰ μπορούσε νὰ διακρίνει κανεὶς μιὰ κάποια ἀντικληρικὴ στάση, στάση ποὺ ὑποδηλώνεται ἐνδεχόμενα καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη ἐκ μέρους τοῦ τῆς μοναχικῆς ζωῆς στὸν Ἄθω.

Τόσο στὴν ἐπιστολὴ ὅσο καὶ στὸ ἠρωελεγεῖο καὶ στὸ ποίημα ἀνιχνεύονται περισσότερο ἢ λιγότερο εὐκολα ἐπιρροὲς καὶ δάνεια ἀπὸ διάφορες περιοχές. Ἡ πρόταξη ἐνὸς ἠρωελεγείου στὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἦταν ἀρκετὰ συνηθισμένη, ἐνῶ ἡ ἐπιστολὴ περιέχει ἐκφράσεις — κοινὸς τόπος στὴν ἐπιστολογραφία τῆς ἐποχῆς²⁹. Στὸ ὅλο ἔργο εἶναι βέβαια προφανὴς ἡ ἐπιρροή τοῦ Βούλγαρη. Αὐτὴ διακρίνεται τόσο στὴ γενικότερη μορφή τοῦ ἔργου — τὴ γλώσσα γιὰ παράδειγμα³⁰ — ὅσο καὶ σὲ εἰδικότερα

29. Γιὰ τὰ ἠρωελεγεῖα βλ. Μαργαρίτης Κωνσταντινίδης, «Συλλογὴ στίχων καὶ ἐπιγραμμάτων ἀπαντωμένων ἐν τῇ προμετωπίδι, ἢ ἐν τῷ προοίμῳ, ἢ ἐν τῷ τέλει διαφόρων ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 19' ἑκατονταετηρίδος ἐλληνικῶν ἐκδόσεων», ἐφ. *Νέα Ἡμέρα* Τεργέστης, ἀρ. 1867-1876 (12/24-9-1910 ὡς 13/26-9-1910). Τὸ φωτοτυπημένο σῶμα μοῦ παραχώρησε ὁ κ. Τρ. Σκλαβενίτης. Γιὰ τὴν ἐπιστολογραφία βλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 43, Ἀθήνα, Ἀετός, 1955.

30. Πβ. Εὐγένιος Βούλγαρις, *Τῆς Αἰνείδος Πουβλίον Οὐῆργιλιον Μαῶνος τὰ IB Βιβλία ἐν ἡρωϊκῷ τῷ μέτρῳ ἑλληνιστὶ ἐκφρασθέντα καὶ σημειώσεσι διηγεκέσι διευκρινηθέντα*, τ. Α'-Γ', Πετροῦπολη 1791-1792.

στοιχεία. Ἡ χρήση τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου συνδέεται ὡπωσδήποτε μὲ τὴ μαθητεία στὴν Ἀθωνιάδα. Ἀκόμη καὶ τὸ ὅτι τὸ ἔργο ἀφιερώνεται στὸν πατριάρχη Σωφρόνιο δὲ φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖο. Ἦδη τὸ 1772 ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης ἀφιερώνει στὸ Σωφρόνιο, τότε πατριάρχη Ἱεροσολύμων, τὴν ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Θεοδώρητου ἐπισκόπου Κύρου³¹. Ἡ ἀφιέρωση τοῦ ἔργου στὸν πατριάρχη Σωφρόνιο ἀκολουθεῖ βέβαια τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς. Σκοπὸς τῆς ἀφιέρωσης ἦταν ν' ἀποκτήσει τὸ ἔργο πρόσθετη αἰγλή. Ὑπάρχει φυσικὰ ἡ πιθανότητα ἡ ἀφιέρωση νὰ σκόπευε στὴν ἀποκόμιση κάποιου προσωπικοῦ ὀφέλους, αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξακριβωθεῖ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση. Ἡ καταδίκη τῶν καθολικῶν ἐξάλλου — ἀρκετὰ ὀξεῖα — καὶ ἡ ἀπαρίθμηση τῶν ἀποκλίσεων τους ἐπὶ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴν «Κατὰ Λατίνων» ἐπιστολὴ τοῦ Βούλγαρη³². Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ διδασκαλία τῶν νεωτεριστικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς δυτικῆς σκέψης δὲ φαίνεται νὰ ἄγγιξε αὐτὸν τὸν μαθητὴ τοῦ Βούλγαρη. Μόνο ἴσως ἡ ἀναφορά στὴν «ὕδρῳγειο σφαῖρα» (στ. 444) ὑπαινίσσεται τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ σκέψη τοῦ δασκάλου³³ καὶ ὀρισμένα ἄλλα ἐπιμέρους στοιχεῖα ποὺ ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ. Ὅσο γιὰ τὶς ὑπόλοιπες πηγές τοῦ ἔργου, ὁ ἴδιος ὁ Τροχάνης μᾶς τὶς ἀναφέρει στὰ σχόλιά του: πέρα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὴν Ἀγία Γραφή, ἀναφέρονται ὁ Ἡσίοδος, ὁ Ἱπποκράτης, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Θεμίστιος, ὁ Ψελλός, ὁ πατριάρχης Φιλόθεος, ἡ γραμματικὴ τοῦ Γαζῆ. Πηγές λίγο ὡς πολὺ γνωστὲς σὲ ὅλους τοὺς «ἐλληνομαθεῖς» λόγιους τῆς ἐποχῆς στοὺς ὁποίους συγκαταλέγεται.

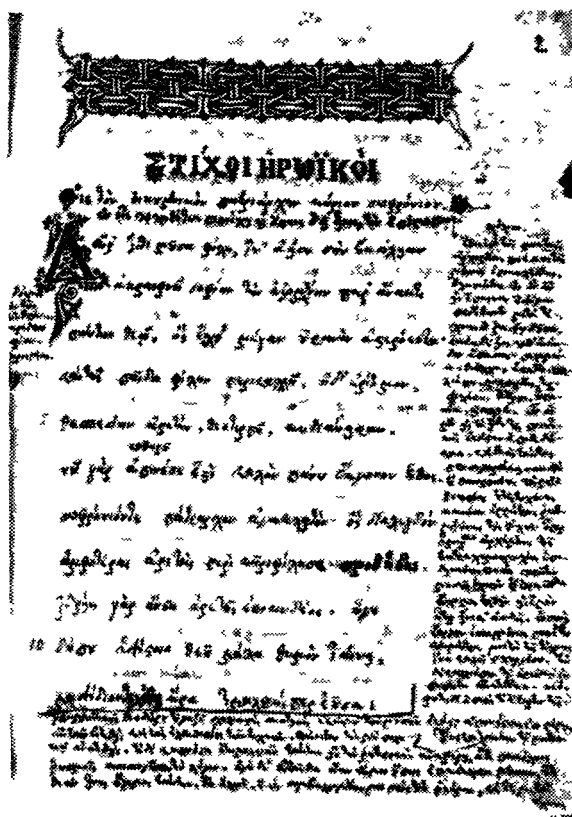
Ὅπως δὲποτε τὸ ὄνομα τοῦ Ἑμμανουὴλ Τροχάνη δὲ μπορεῖ νὰ σταθεῖ πλὴι στίς μεγάλες μορφές τῆς περιόδου, ποὺ σημάδεψαν μὲ τὸ ἔργο τους τὸ πέρασμα σὲ μιὰ ἕλλη ἐποχή. Ἡ ἀκτινοβολία τῆς δυτικῆς σκέψης καὶ τὸ συνυφασμένο μ' αὐτὴ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ κάνουν ἐντονὴ τὴν παρουσία τους ἐκεῖνα τὰ χρόνια, φαίνονται νὰ μὴν τὸν ἀγγίζουν ἢ τοὐλάχιστον νὰ μὴν τὸν κερδίζουν. Ἀντίθετα, ὅπως τόσοι ἄλλοι «ἡσσο-

31. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, ἔκδ. Louis Petit et Hubert Pernot, τ. Β', Paris 1928, σ. 92, ἀρ. 695.

32. *Κατὰ Λατίνων στηλιτευτικὴ ἐπιστολὴ συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἀοιδίμου κ. Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, καὶ συντόμως ἀπαριθμουῖσα τὰς Λατίνων μίαν πρὸς μίαν καινοτομίαν* Κων/πολὴ 1849.

33. Ἡ λέξις συναντᾶται πρώτη φορὰ τὸ 1760 στὸν Γ. Φατζέα, *Γραμματικὴ Γεωγραφικὴ*. Ἐπίσης στὸ Βούλγαρη, *Περὶ συστήματος τοῦ πατρὸς ἐπιτομὸς ἐκθεσις σαφῶς ὡς οἶόν τε ἐκ διαφόρων φιλοσόφων ἐρανισθεῖσα*, Βιέννη 1805, σ. 2, 13. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε βέβαια τὸ 1805, γράφτηκε ὅμως «τοῦ Βουλγάρεως ἱεροδιακόνου ἐν δντος καὶ σχολαρχοῦντος ἐν τε Ἰωαννίνοις καὶ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ». Πβ. ἐπίσης Στ. Κουμανοῦδης, *Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρεῖ, Ἀθήνα 1980.

νος» σημασίας σύγχρονοί του λόγιοι παραμένει προσκολλημένοι στην ἀρχαία παράδοση καὶ τὴν ὀρθόδοξη κοσμοθεωρία. Τὸ ποίημά του «Στίχοι Ἡρωικοὶ» δίνει τὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων ἐνὸς μέσου δασκάλου τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τόσα ἔργα ποὺ δὲν ἐκδόθηκαν, ἀλλὰ ἔμειναν χειρόγραφα σὲ κάποια βιβλιοθήκη. Ὑπῆρξαν ὅμως καρπὸς μιᾶς πνευματικῆς ἀνησυχίας καὶ τῆς θέλησης γιὰ κάποια δημιουργία, παρόλο ποὺ ἡ μίμηση ἀποτελοῦσε γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τοὺς τὸ κατεξοχὴν εὐκατὶο κατόρθωμα. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ διακρίνουμε κι ἐδῶ ἓνα νέο πνεῦμα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν συγκερασμὸ δύο τάσεων, τῆς παραδοσιακῆς στάσης καὶ τῶν νέων ἀναζητήσεων, ἔστω κι ἀν τὰ ποσοστὰ συμβολῆς διαφέρουν. Ἡ παράδοση εἶναι ἐδῶ κυρίαρχη ἀλλὰ ὅπωςδὴποτε δὲν ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ παράγοντα.

«Στίχοι Ἡρωικοί», φ. 2^ο